

№4 Лекция

Тақырыбы: Кешенді географиялық әдістер және оның геожүйелік тұжырымдама

Жоспары:

1. Жүйелік әдістеме және геожүйелік концепция туралы В.Б.Сочаваның көзқарастары.
2. Геожүйелерді сипаттайтын түсініктері мен геожүйе құрылымы
3. Геожүйелік қағида - қазіргі заманғы географияның әдістемелік негізі

Кешенді әдістеменің география тарихында үлкен орын бар. Табиғат туралы біртұтас кешенді ұғымдарды қалыптастырған В.Докучаев, Л.С.Берг, А.И.Войейков т.б. Әсіресе бұл әдістемені қолдануда Докучаев мектебінің мәні зор. Сонымен бірге табиғат -қоғам өзара байланысын зерттеуде кешенді әдістемені қолданушылар - Н.Н.Баранский мен Ю.Г.Саушкин.

Жүйелік әдістеме ғылымда 40-жылдардың аяғынан бастап дами бастады. Оның негізін жасаушы Л.Берталанфи, ол мынандай анықтама берді: «Жүйе дегеніміз - өзара байланысқан компоненттер кешені» Жүйе теориясындағы негізгі ұғымдарға: біртұтастық, құрылым, қызмет ету, өзін - өзі реттеу, беріктік тағы басқалар жатады.

Жер бетіндегі кез-келген объект: өсімдіктер, жануарлар, адамзат, жер бедері, топырақ, өндіріс тағы басқаларын кешендік позициямен қарастыруға болады.

Жүйелік әдістеме зерттелетін объектіні тек қана жаңаша ғана қарастырмай, оған сандық сипаттама беріп, сызбалық жобасын жасауға мүмкіндік береді. Жүйелік әдістеменің негізгі тәжірибелік мәні осында.

Географиядағы жүйелік әдістеме акад. В.Б.Сочаваның есімімен тығыз байланысты. («Геожүйе туралы ілімге кіріспе», 1978 ж).

Геожүйелік концепция туралы бірнеше көзқарастар бар В.Б.Сочава, А.Г.Исаченко және басқалары жүйе ретінде табиғат жүйелерін түсінеді. Кейде бұл терминді жер бетінде қалыптасқан кез келген табиғат кешен үшін қолдануға болады деген пікірлер айтылады. (В.М.Гохман, А.А.Минц, В.С.Преображенский).

Геожүйелерді сипаттайтын түсініктер екі топқа бөлінеді:

1) оның ішкі құрылымын сипаттайтын түсініктер («компонент», «байланыс», «арақатынас», «орта», «біртұтастық», «құрылым», «ұйымдасу»);

2) оның қызметіне байланысты түсініктер: «функция», «беріктік», «тепелендік», «реттеу», «кері байланыс» тағы басқалар.

Геожүйенің *элементі* - дегеніміз оның ең кіші құрамдас бөлігі не-месе басқаша айтқанда - оның бөліну шегі. Ол геожүйе атомы.

Ал, геожүйенің *біртұтастығы* - оның ішкі бірлігі, автономия-лығы, қоршаған орта жағдайларынан белгілі бір тәуелділігі.

Кейбір ғалымдар біртұтастық дегеніміздің өзі жүйе, яғни бұл екі түсінікті бөлек қарауға болмайды деген пікір айтады.

Ал біртұтастық геожүйенің *құрылымы* арқылы анықталады. *Құрылым* дегеніміз - жүйенің ұйымдасуының құрылысы және ішкі формасы. Геожүйеге қатысты алғанда құрылым оның ішкі компоненттерінің және жекелеген құрылымдық бөліктерінің өзара байланысын көрсетеді.

Геожүйе құрылымы сыртқы әсерлерге *тұрақтылығы* арқылы сипатталады. Ол инварианттылық қасиетіне байланысты. Бұл түсінік математика мен физикада да қолданылады. Табиғи геожүйелерде ин-варианттық қасиеттер литогендік негіздің климатпен байланысы арқылы қалыптасады.

Геожүйенің *динамикасы* дегеніміз - құрылымды қайта қуруға әкеліп соқпайтын барлық өзгерістер (Мысалы: кумды қайрандарға өсімдік шығуы немесе кесілген орманның қайта қалпына келуі тағы басқа). Динамикадан геожүйенің *өмір сүруін* айыра білу шарт, оларға тәуліктік, айлық немесе жылдық ырғақтар тән (Мысалы, топырақтың жібуі немесе тоң қатуы тағы басқа).

Жердің қазіргі кеңістіктегі құрылымы - оның дамуының нәтижесі.

Өзін-өзі реттеу геожүйенің ең маңызды қасиеті. Ол оның қалыпты жағдайын сақтауын білдіреді.

Осыған байланысты біз геожүйенің *иілгіштігін*, яғни сыртқы факторлардың әсеріне қарамастан өзінің негізгі қасиеттерін сақтауға тырысуын анықтаймыз.

Геожүйелердегі байланыстардың атқаратын рөлі үлкен, өйткені олар геожүйенің біртұтастығы мен тұрақтылығын анықтайды. Көптеген байланыстардың ішінен үш топты бөліп қарастыруға болады: өзара әрекеттесу байланысы, генетикалық және даму байланыстары.

Өзара әсер ету немесе *әрекеттесу* байланысы географиялық объектілер арасында қалыптасады, мысалы: өсімдік — жануар, өсімдік - су, тағы басқалар.

Генетикалық байланыстың географияда өзіндік ерекшелігі бар. Әр түрлі факторлардың әсерінен бұрынғы геожүйенің орнын басқа бір геожүйенің басуын айтуға болады. Мысалы, ұсақ көлдерді су өсімдіктері басуына орай бұл жер біртіндеп батпаққа айналады, яғни көл геожүйесі батпақ геожүйесімен ауысады.

Даму байланысын эволюцияның жалпы бағыттары анықтайды.

Геожүйелік қағида - қазіргі заманғы географияның әдістемелік негізі

Географиялық қабықты жүйелі танудағы физикалық-географиялық қағидалар. Геожүйелік-алапты қатынастың мәні. Геомер, геохор, геотоп ұғымдары туралы түсінік.

Геожүйе - өзара байланысты құрамдас бөліктердің жиынтығы. Геома және биотадағы ақпараттық, энергетикалық, заттық байланыстар. Физикалық географиядағы жүйелі қозғалыстардың бағыттары.

Географияның құрылымдық-динамикалық бағыттары дамуының алғы шарттары. Р.Чорли, Б.Кеннеди, Х.Клуг және Р.Ланг еңбектеріндегі жүйелі қатынасқа деген көзқарастар.

 Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Оқу-әдістемелік кешен	Басылым: төртінші
---	--	-----------------------	----------------------

Табиғи кешен белестерін зерттеудің әдістемелік негізі. Геожүйенің құрамдас бөліктерінің және морфологиялық құрылымының монохрондығы. В.Б.Сочаваның геожүйелер туралы ілімінің теориялық проблемалары. Геожүйелер туралы ілімнің тұжырымдамасы. Ж.Бертран бойынша ландшафттар. А.Ю. Ретеюм ұсынған нуклеарлық геожүйе тұжырыдамалары. «Ортаң және «шетң араларындағы себеп-салдар тәуелділігі тізбегінің алғы шарттарын айқындау.

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Оқу-әдістемелік кешен</p>	<p>Басылым: төртінші</p>
--	--	------------------------------	------------------------------